

HBTQI-elev, skolkultur och minoritetsstress

Ylva Odenbring

Ylva Odenbring, professor i pedagogik, Institutionen för pedagogik och specialpedagogik, Göteborgs universitet. E-post: ylva.odenbring@gu.se

Homosexuella, bisexuella, transpersoner, queera personer och intersexpersoner (HBTQI) har sämre hälsa jämfört med övriga befolkningen i Sverige. I denna artikel riktas intresset mot HBTQI-elevers utsatthet och minoritetsstress i den svenska skolan. Artikeln baseras på intervjuer med elever i årskurs nio genomförda i två separata forskningsprojekt. Resultaten visar att rådande skolkultur är av stor betydelse för elevers upplevelse av trygghet i skolvardagen. Skolkulturer präglade av hot, trakasserier och homofobi resulterar i minoritetsstress bland utsatta elever. I sammanhang där rådande skolkultur däremot framställs som inkluderande av eleverna, beskrivs skolmiljön som trygg. Professionellt stöd från skolpersonalen lyfter eleverna fram som väsentligt för deras välmående och trygghet i skolan.

Huvudpoängen som görs i artikeln är att själva grundförutsättningen för en inkluderande skolkultur är en organisation som genomsyras av kunskap, professionellt ledarskap och omdöme.

Lesbians, gay, bisexuals, transgender, queer, and intersex persons (LGBTQI) have more mental health problems compared to the majority population in Sweden. This article addresses LGBTQI-students' vulnerability and minority stress in Swedish lower secondary schools. The article draws from interviews with nine grade students conducted in two separate research projects. The existing school culture is vital for students' sense of safety and security in school. School cultures characterized by threats, harassment, and homophobia cause minority stress among exposed students, whereas schools with an inclusive school culture is described as safe by the students. Professional support from school personnel is stressed as vital for students' wellbeing and sense of safety. This article highlights that knowledge, professional leadership and judgement are the organizational corner stones for an inclusive school culture.

Minoritetsstress

Studier visar att homosexuella, bisexuella, transpersoner, queera personer och intersexpersoner (HBTQI) har sämre hälsa jämfört med resten av befolkningen (Folkhälsomyndigheten, 2022). Framför allt handlar det om skillnader i psykisk hälsa. HBTQI-personer rapporterar i högre grad att de lider av oro, stress och ångest jämfört med befolkningen i övrigt (Folkhälsomyndigheten, 2017). Existerande hälsoskillnader kan bland annat härledas till att HBTQI-personer i större utsträckning jämfört med heterosexuella personer är utsatta för diskriminering, trakasserier, våld och hot av omgivningen (Folkhälsomyndigheten, 2022).

Utsattheten och skillnaderna i hälsa mellan HBTQI-personer och heterosexuella personer kan förklaras och definieras i termer av minoritetsstress (Folkhälsomyndigheten, 2017). Minoritetsstress handlar i detta sammanhang om den psykosociala stress och påfrestning det innebär att överskrida, avvika eller bryta mot hetero- och/eller könsnormen. Det kan handla om att vara utsatt för fördomar, stigma, diskriminering samt rädsla för att bli negativt bemött eller avvisad och försök att undvika utsattheten. Minoritetsstress omfattas också av internaliserad homo- bi- och transfobi, vilket innebär att omgivningens fientliga attityder blir en del av den egna självbilden. Stressen kan leda till både fysiska och psykiska hälsoproblem för den person som är utsatt.

Genom att skapa förändringar på strukturell nivå, på policynivå samt hos enskilda individer kan minoritetsstress motverkas (Folkhälsomyndigheten, 2017). Aktiva och medvetna insatser kan skapa förutsättningar för mer inkluderande miljöer. Ökad kunskap hos olika yrkesgrupper som möter HBTQI-personer är också av betydelse (Nationellt centrum för kvinnofrid, 2018). Bristande kunskaper eller om existerande problem ignoreras riskerar utsattheten och stigmatiseringen att öka ytterligare för en redan utsatt grupp.

Skolan är en av de platser där unga tillbringar en väsentlig del av sin tid. Tidigare studier från skolan visar att HBTQI-elever är en särskilt utsatt grupp och utsattheten har en stark inverkan på det psykiska välbefinnandet i skolan (Slaaten, Anderssen & Hetland, 2015). Så väl nordisk forskning som vidare internationell forskning visar att skolan många gånger brister i sitt stöd gentemot HBTQI-elever då de utsatts för verbala trakasserier, hot eller fysiskt våld (Hillard et al., 2014; Kjaran & Kristinsdóttir, 2015; Lehtonen, Palmu, & Lahelma, 2014; Msibi, 2012). Den bild som framträder i forskningslitteraturen kan förstås som en dubbel utsatthet och stigmatisering: sårbarheten att vara elev i minoritetsposition och avsaknad av reellt stöd från skolan.

Teoretiska utgångspunkter

Denna artikel tar sin utgångspunkt i datamaterial från två tidigare forskningsprojekt. Givet att båda projekten hade utbildningssociologisk inriktning och

metodologiskt baserades på elevintervjuer som på olika sätt fokuserade frågor kring elevers våldsutsatthet i skolan fanns goda förutsättningar för fördjupade och övergripande analyser av existerande datamaterial. I föreliggande artikel riktas intresset särskilt mot HBTQI-elevers utsatthet och minoritetsstress i skolan.

Givet artikelns fokus har analyserna ramats in utifrån Bulters (1990), Kimmels (2001) och Plummers (2001) arbeten. Butler (1990) talar om att den heterosexuella maskuliniteten och femininiteten på en strukturell nivå representerar den överordnande sexualiteten i samhället (Butler, 1990). Existerande heteronormativa samhällsideal är något som alla människor, oberoende av sexuell läggning och könsidentitet, tvingas konfronteras i sin vardag. Den heterosexuella maskuliniteten har överordnad status, s.k. hegemonisk status (Kimmel, 2001). Den hegemoniska maskuliniteten manifesteras genom att motsätta sig och i vissa fall även nedvärdera sexuella minoriteter, kvinnor och etniska minoriteter. För att uppfylla och leva upp till rådande maskulina ideal, och för att bli accepterade av andra män, är många män delaktiga i olika former av homosociala aktiviteter. Homofobi utgör en central princip i hur homosocialitet görs och representeras. Konsekvensen blir att hegemonisk maskulinitet lämnar litet (eller inget) utrymme för de personer som inte uppfyller den hegemoniska normen (Kimmel, 2001; Plummer, 2001).

Datamaterial och analys

Sammantaget består datamaterialet från de båda projekten av intervjuer med ungefär 200 elever i årskurs nio, fördelade på tio skolklasser och sju olika grundskolor. Skolorna var belägna i olika geografiska delar i landet. Intervjuerna var semistrukturerade i sin utformning och omfattades av fokusgruppintervjuer som följdes upp av antingen par- eller individuella intervjuer. Samtliga intervjuer spelades in med diktafon och transkriberades därefter i sin helhet.

Projektet *Ungdomar, våld och utsatthet: En studie av elevers erfarenheter av trakasserier och kränkningar i skolan* finansierades [02794/2017] av Brottsofferfonden och projektet *Ungdomar, utsatthet och skola. Elevperspektiv på våld, trakasserier och kränkningar* [STYA-2017/0003] finansierades av Forte. Båda forskningsprojekten har genomgått etikprövning och fått respektive etikansökan godkänd. Projekten har följt rådande forskningsetiska principer gällande informationskrav, samtyckeskrav och konfidentialitetskrav (Vetenskapsrådet, 2017). Eleverna fick såväl muntlig som skriftlig information om respektive studies syfte och information om gällande etiska regler. För elever under 15 år har, utöver elevens eget samtycke, även vårdnadshavares skriftliga samtycke krävts. Samtliga namn i respektive studie har pseudonymiserats.

Datamaterialet har analyserats tematiskt vilket innebär att transkripten har lästs igenom flera gånger och analyserats i flera steg (Braun & Clarke, 2006; Nowell et al., 2017). Genom detta tillvägagångssätt har två avgränsade huvud-

teman utkristalliserats i datamaterialet. I föreliggande artikel kommer resultatet presenteras och organiseras utifrån dessa två övergripande huvudteman.

Skolkultur

Analyserna visar att den lokala skolkulturen är en betydelsefull faktor för rådande skolklimat och elevers möjlighet att ”komma ut” eller inte i skolan. På en del skolor begränsar rådande skolkultur detta, medan skolor med en mer tillåtande skolmiljö möjliggör detta.

På en av de undersökta skolorna pratade eleverna generellt om ett hårt skolklimat och att de elever som identifierar sig som HBTQI beskrivs vara särskilt utsatta. Trots att lärarna på skolan tagit upp frågor kring tolerans och diskriminering och dess konsekvenser tillsammans med eleverna, så är det en grupp elever som fortsätter att trakassera andra elever. Denna elevgrupp har stark inverkan på rådande skolkultur och de beskrivs av andra elever i termer av att vara stökiga, våldsamma och homofober. Att uppfattas vara annorlunda och positioneras som HBTQI skapar en särskild utsatthet och därmed minoritetsstress (cf. Kimmel, 2001). En HBTQI-elev, som själv återkommande blivit utsatt för fysiskt våld, homofobi och hotfulla situationer, beskriver rådande skolkultur med orden: ”Jag tror de flesta elever vet hur livet funkar och att man inte kan bete sig som en jävla skitstövel mot folk /.../. De skiter i vilket. Det lär man ju sig på förskolan, vad som är rätt eller fel”. Även elever som inte själva var minoritetsposition talar om HBTQI-elevers utsatthet och om svårigheten att ”komma ut” på skolan på grund av rådande skolklimat. En elev beskriver det på följande sätt: ”Om vi skulle få veta att någon är lesbisk, det är inte något konstigt. Jag tror hon känner att det är svårt att komma ut med det”. En annan av eleverna uttrycker det med orden: ”Det blir ju alltid prat, så jag tror det är tufft. Jag tycker inte det är fel, och jag tror de flesta inte tycker det inte är fel, men det är de som inte tycker om det som låter mest”. På den aktuella skolan ger eleverna en bild av en rådande skolkultur som totalt domineras och styrs av en elevgrupp som öppet uttrycker homofobiska åsikter. Bilden som framträder i berättelserna kan anknytas till teoretiska resonemang om hegemonisk maskulinitet (Butler, 1990; Kimmel, 2001; Plummer, 2001). Elever som inte uppfyller den hegemoniska normen får i och med detta en särskilt utsatt position på skolan (cf. Kimmel, 2001; Plummer, 2001).

På en annan av de undersökta skolorna beskrivs rådande skolkultur i andra termer. På den skolan är det, enligt eleverna, ett mer öppet klimat och de elever som identifierar sig som HBTQI beskriver att de kan vara öppna med sin sexuella läggning, åtminstone enligt de elever som deltog i studien. En av dessa elever uttrycker det med orden: ”de som jag känner, antingen är de inte öppet ute så då har de inga problem med det och de få som jag vet och de är väldigt få,

jag tror typ det är två, som är liksom ute med det de har inga problem heller.” Skolmiljön beskrivs som trygg. Även om skolklimatet beskrivs vara öppet och tolerant framkommer det också att majoritetslevers förståelse av sexualitet är inramat utifrån heteronorma ideal (cf. Kimmel, 2001). Elever i majoritetsposition beskrivs ”skämta” och sakna kunskap om HBTQI-frågor generellt: ”det är bara att dom är förvirrade”. Elever som personligen behöver hantera dylika situationer ramar in sina berättelser utifrån att det handlar om skämt och okunskap. Samtidigt framkommer det att gränsen mellan vad som uppfattas, som ett skämt eller inte i dessa situationer många gånger är härfin. Både sammanhanget och till vem ”skämtet” riktas spelar roll. Ungas skämtkultur i skolan har även belysts i tidigare studier (Henriksen & Bengtsson, 2018; Lahelma, 2021). Gränsen för vad som uppfattas vara en del av en skämtsam kamratkultur och allvarliga situationer, vilket huvudsakligen utgör en del av pojkars homosociala relationer, är ofta mycket tunn. Inte sällan trivialiseras agerandet av unga i skolan, vilket i förlängningen kan få allvarliga hälsokonsekvenser för enskilda elever (Odenbring & Johansson, 2021).

Tillitsfulla relationer

Resultatet visar också att en rådande skolkultur som präglas av att skolpersonal, det vill säga enskilda lärare, skolsköterskan, kuratorn, skolvårdinnan eller rektor, är lyhörda och agerar i utsatta situationer är centralt. Detta lyfter elever, oberoende av sexuell läggning eller könsidentitet, fram i sina berättelser. De vuxna som eleverna vänder sig till när de behöver stöd och hjälp är de vuxna som de litar på och som de också vet agerar när situationen kräver det. Etablerade och tillitsfulla relationer lyfts även fram som centralt i enskilda intervjuer med HBTQI-elever. Engagerad skolpersonal utgör ett viktigt stöd i utsatta situationer i skolan. I vissa fall handlar det om etablerade relationer som existerat under ett par år. En av HBTQI-eleverna berättar om sina återkommande samtal med skolkuratorn med orden: ”Väldigt bra, jättebra. Jag har pratat med henne i snart två år nu”. Forskning pekar på att vuxnas tillgänglighet i skolan är viktig för de elever som behöver hjälp och stöd i olika situationer (Benjaminsson, 2013). Tillgängligheten handlar dels om att finnas där när eleven behöver prata. Dels handlar det om att det finns faktiska, fysiska rum för att kunna prata ostört när situationen kräver det, som till exempel grupprum eller konferensrum. Benjaminsson (2013) beskriver att det vanligen krävs långa och etablerade relationer mellan den enskilde eleven och skolpersonal innan en elev öppnar upp sig och delar med sig av svåra upplevelser. I samtalen med eleverna handlar det om att vara såväl inlyssnande som kommunikativ. Förutsättningen för att elever ska våga berätta om tuffa upplevelser bygger på att eleven känner förtroende gentemot den vuxne. Det handlar också om att den vuxne tar sig tid till

att lyssna på elevens berättelse, visar engagemang och är handlingskraftig när situationen kräver det, vilket även resultaten i denna artikel visar.

Ett professionellt ledarskap och ett inkluderande förhållningssätt är förutsättningen för att kunna skapa goda förutsättningar för ett professionellt samtal och möte mellan lärare (eller annan skolpersonal) och elever i skolan (von Ahlenfeld Nisser, 2021). Det är därför viktigt att kommunikationen sker både på ett professionellt och medmänskligt plan. I sammanhanget kan man tala om vikten av en inkluderande skolkultur. En inkluderande skolkultur kännetecknas av ett inkluderande ledarskap på alla nivåer i organisationen, och omfattar såväl lärare som rektor på en skola.

Avslutande reflektioner

I denna artikel har intresset riktats mot HBTQI-elevers utsatthet och minoritetsstress i den svenska skolan. Resultaten pekar på att rådande lokala skolkultur är av betydelse för HBTQI-elevers utsatthet och minoritetsstress i skolan. Betydelsen av existerande skolkultur har även belysts i tidigare forskning. Dessa studier har bland annat fokuserat den lokala skolkulturen i relation till sexuella trakasserier och maskulinitet i skolan (Mirembe & Davies, 2001; Odenbring & Johansson, 2019, 2021).

I utsatta situationer lyfts lyhörd och engagerad skolpersonal fram som betydelsefulla av eleverna. Etablerade relationer lyfts också fram. Resultaten anknyter till den tidigare forskning som beskriver vikten av en inkluderande skolkultur för de professionella samtal som förs i skolan (von Ahlenfeld Nisser, 2021). Mötet och samtalet med eleverna behöver präglas av ett respektfullt, inlyssnande och inkluderande förhållningssätt. Självkännetekn och empati för den andre är andra viktiga delar (von Ahlenfeld Nisser, 2021; Benjaminsson, 2013). Detta är behovet av alla yrkesgrupper i skolan beakta.

Skolans uppdrag omfattas av vad som är fastställt i läroplanen och skollagen. All skolpersonal behöver förhålla sig till detta i alla delar av sitt dagliga arbete. I den professionella samtalssituationen förutsätts medvetenhet om detta samt att vara handlingskraftig när situationen kräver det. I en del situationer innebär det att skolan behöver involvera professionella utanför skolan för att en utsatt elev ska få rätt stöd och hjälp. Det kan handla om att kontakta och involvera socialtjänst, polis eller BUP. En inkluderande skolkultur förutsätter med andra ord såväl professionellt omdöme som ledarskap (cf. von Ahlenfeld Nisser, 2021). Ökad kunskap rörande HBTQI-frågor utgör också en viktig del i arbetet med att skapa och upprätthålla en inkluderande och tolerant skolkultur (cf. Nationellt centrum för kvinnofrid, 2018). Att få fortbildning och ta del av aktuell forskning är en väg att gå. Även för andra yrkesgrupper som möter unga HBTQI-personer i sitt dagliga arbete är dessa delar väsentliga.

Referenser

- von Ahlefeld Nisser, D. (2021). *Professionella pedagogiska samtal för en inkluderande skolkultur*. Lund: Studentlitteratur.
- Benjaminsson, C. (2013). Barn och emotionell utsatthet. I J. Brodin (Red.), *Barn i utsatta livssituationer* (s. 107–131). Malmö: Gleerups.
- Braun, V. & Clarke V. (2006). Using Thematic Analysis in Psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3, 77–101. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1191/1478088706qp063oa>
- Butler, J. (1990). *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. London: Routledge.
- Folkhälsomyndigheten. (2017). *Metoder för att främja en god hälsa bland hbtq-personer. Resultat från en kartläggande litteraturoversikt*. Stockholm: Folkhälsomyndigheten.
- Folkhälsomyndigheten (2022). Hälsa hos Hbtqi-personer. Nedladdad den 10 november 2022 från: <https://www.folkhalsomyndigheten.se/livsvillkor-levnadsvanor/halsa-i-olika-grupper/hbtqi-personer/>
- Hillard, P., L. Love, H. M. Franks, B. A. Laris, & Coyle, K. K. (2014). 'They Were Only Joking': Efforts to Decrease LGBTQ Bullying and Harassment in Seattle Public Schools. *Journal of School Health*, 84(1), 1–9. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/24320146/>
- Kimmel, S. M. (2001). Masculinity as Homophobia: Fear, Shame, and Silence in the Construction of Gender Identity. I Whitehead, S. M. and Barrett, F. J. (Red.), *The Masculinities Reader* (s. 266–287). Malden: Blackwell Publishers Inc.
- Kjaran, J. I. & Kristinsdóttir, G. (2015). Schooling Sexualities and Gendered Bodies: Experiences of LGBT Students in Icelandic Upper Secondary Schools. *International Journal of Inclusive Education*, 19(9), 978–993. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13603116.2015.1019375>
- Lahelma, E. (2021). Revisiting Lower Secondary Schools in the 1990s: Reflections on and Interpretations of Sexual Gender-Based Harassment. I Odenbring, Y. and Johansson, T. (Red.), *Violence, Victimization and Young People. Education and Safe Learning Environments* (s.13-29). Cham: Springer Nature Switzerland AG.
- Lehtonen, J., Palmu, T., & Lahelma, E. (2014). Negotiating Sexualities, Constructing Possibilities: Teachers and Diversity. I Moreau, M.-P. (Red.), *Inequalities in the Teaching Profession: A Global Perspective* (s. 118-135). Houndmills and New York: Palgrave and Macmillan.
- Mirembe, R. & Davies, L. (2001). Is Schooling a Risk? Gender, Power Relations, and School Culture in Uganda. *Gender and Education*, 13(4), 401-413. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09540250120081751>
- Msibi, T. (2012). 'I'm Used to It Now': Experiences of Homophobia among Queer Youth in South African Township Schools. *Gender and Education*, 24(5), 515–533. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09540253.2011.645021?journalCode=cgee20>
- Odenbring, Y. & Johansson, T. (2019). Tough-Girl Femininity, Sisterhood and Respectability: Minority Girls' Perceptions of Sexual Harassment in an Urban Secondary School. *NORA*, 27(4), 250-270. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/08038740.2019.1653967>
- Odenbring, Y. & Johansson, T. (2021). Just a joke? The Thin Line between Teasing, Harassment and Violence among Teenage Boys in Lower Secondary School. *Journal of Men's Studies*, 29(2), 177-193. <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/1060826520934771>

- Plummer, C. D. (2001). The Quest for Modern Manhood: Masculine Stereotypes, Peer Culture and the Social Significance of Homophobia. *Journal of Adolescence*, 24, 15–23. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/11259067/>
- Nationellt centrum för kvinnofrid. (2018). *Våld mot bbtq-personer – en forsknings- och kunskapsöversikt. Redovisning av regeringsuppdrag i Regleringsbrev för budgetåret 2017 avseende Uppsala universitet*. NCK-rapport 2018:1. Uppsala: Uppsala universitet.
- Nowell, S. L., Norris M. J., White E. D. & Moules J. N. (2017). Thematic Analysis: Striving to meet the Trustworthiness Criteria. *International Journal of Qualitative Methods*, 16, 1–13. <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/1609406917733847>
- Slaaten, H., Anderssen, N., & Hetland, J. (2015). Gay-Related Name-Calling among Norwegian Adolescents – Harmful and Harmless. *Scandinavian Journal of Psychology*, 56, 708–716. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/26565735/>
- Vetenskapsrådet. (2017). *God forskningssed*. Stockholm: Vetenskapsrådet.